

”מהי ואיפה היא ארץ ישראל?”

ארץ ישראל בשירי 'הטור השביעי' של נתן אלתרמן

אורציון ברטנא

מכללת יהודה ושומרון

ארץ-ישראל איננה נושא עצמאי בשירי אלתרמן אלא חלק מתפישת המרחב והמקום בהם. תפישה זו מתבטאת בתבניות ההלך והמרחב מצד אחד, ובתבניות האומה והמולדת מצד שני. הופעתה בשירתו הלירית שונה מהופעתה בשירי-העת שלו, שירי 'הטור השביעי', שפרסם בעיתון 'דבר', מפברואר 1942 במשך למעלה מעשרים שנים ברציפות. העיון הנוכחי מוקדש להבחנת הופעתה בשירי-עת שלו מהופעתה בשירי הלייריים האחרים, ולהתפתחות הופעתה בשירי-העת במשך למעלה מעשרים שנים.

בראשית שירתו בולט בעיקר הרצון הבלתי-מוגבל לתנועה מתמדת, כשאי-תנועה היא כישלון המסתיים במוות, וההתגברות עליו היא יצירת דמות המת-החי. שלב שני מסתמן עם מלחמת העולם השנייה. התנועה של הבורחים מפני המוות, התנועה של הפליטים המגורשים, שאין להם מקום להניח בו ראש, איננה תנועה לשמה, אלא תנועה אחרת, תנועה היסטורית במרחב היסטורי לעבר מטרה. עכשיו צריכים "ארץ" שהיא קודם כל מקלט. שינוי נוסף לעבר מצב שלישי מתחולל לאחר הקמת המדינה. כעת המקום, המרחב, הוא חלק ממוסד, ואלתרמן כותב עליו את שירי 'הטור השביעי' המאוחרים יותר, כשהוא מגיב על היסטוריה מתהווה. המערכת מתקבעת. שמות מקומות בשירים אלה הם כשמות מקומות הנקראים בעיתון. המיתולוגיה שנבראה בשירים הקודמים היא חלק ממדינה ממוסדת.

על-פי ניתוח זה אעסוק בנושאים הבאים: כיצד צומחת התמונה הארץ-ישראלית של שירי 'הטור השביעי' מתוך השירה הפיגורטיבית הלירית; באילו סמלים ובאילו מבנים לשוניים באה זו לביטוי בשירי 'הטור השביעי'; דמות המת-החי, ההופך להיות דמות הקרבן, כמסלול סמנטי ורעיוני המקשר בין שירתו הלירית לשירתו האקטואלית.

בין מסקנותיי הרעיוניות:

המושג "אומה" או "עם" חזק בדרך כלל במכלול שירתו מן המושג "ארץ". מיתוס האומה קשור באחת מטענות היסוד של התנועה הציונית – הקשר בין היהודי או בין העברי לארצו הוא קשר היסטורי, ואנחנו, בהווה אותו מבטא השיר, ביטוי לקשר זה, פועלים על פיו. אנחנו איננו יוצרים חיים אלא ממשיכים חיים. על פי תפישה זו, את המעשה הציוני אפשר לתאר כמימוש תכנית היסטוריוסופית מיתולוגית שכבר קיימת, ואז יש לפניך "גבולות הארץ" או מתווה הארץ, שהמעשה הציוני כובשו צעד צעד, מממשו צעד צעד, מגשימו על פי התכנית. למפה אין גבולות ברורים וכל נקודה שמקימים נעשית בהקמה חלק מן המפה. כאמור, זו הפרגמטיות של התנועה הציונית הסוציאליסטית, שהרי המעשה הציוני הוא מעשה של בנייה ובנייה בלבד. נראה לי כי אלתרמן אינו חושב כמשורר על המושג "ארץ ישראל" כמושג הצריך הגדרה טופוגרפית מדויקת, אלא כעל סמל, שכמו כל סמל, משמעותו הבסיסית מוסכמת והיקפו נתון לתפישתו של כל מפרש ומפרש. לכן, הוא משתמש במושג בשירים שונים של 'הטור השביעי' – שהם, כאמור, שירים אקטואליים, שירים שנכתבים בהתאם לצורך הזמן – בכל שיר ושיר המתייחס לנושא, בהתאם לצורך עליו השיר בא לענות.